

DET ÅNDELIGE '1968'

**– og forholdet mellem
'den indre' og 'den
ydre revolution'**

Af Anne Stadager

**I 1960ernes og 1970ernes oprørs-
miljøer fandt der en åndelig, reli-
giøs opblomstring sted, som ikke
hidtil har været viet megen op-
mærksomhed, hverken i forsknin-
gen eller i offentlige omtaler af
"1968". Spørgsmålet er imidlertid,
i hvilken udstrækning denne ånde-
lighed var forbundet med forestil-
lingen om samfundsforandring.
Med andre ord: giver det mening
at tale om et åndeligt '1968'?**

Emnet for denne artikel er det fænomen i det danske ungdomsoprør, som jeg har valgt at betegne som det åndelige '1968', der henviser til den åndelige, religiøse opblomstring, som fandt sted i slutningen af 1960erne og frem gennem 1970erne i miljøer med tilknytning til ungdomsoprøret. Det var et fænomen, der blandt andet talte nye eller østligt importerede religiøse bevægelser og trospraksisser som f.eks. Scientology, The Divine Light Mission eller tibetansk Karma Kadya buddhisme, meditation, horoskoplægning, brug af I-Ching, gestaltterapi og mikro-makro madlavning. Den åndelige religiøse strømning gav sig også til kende som f.eks. moder-jord forestillinger i kvindebevægelsen eller som en holistisk inspireret tilgang til jorddyrkning i dele af jordbrugsbevægelsen. Det var et fænomen, som kom til udtryk ved, at det blev populært at læse forfattere som f.eks. Vilhelm Grønbeck, Henri Bergson, C.C. Jung og Wilhelm Reich, der alle på hver deres måde beskæftigede sig med fænomener i tilværelsen, som ligger uden for en rationel optik. I sandhed et broget og vanskelig definerbart fænomen.

I erkendelsen af dette har jeg valgt at bruge forfatteren og ungdomsoprøret Ebbe Kløvedal Reich og hans liv og værk i perioden som prisme til at reflektere dele af det åndelige '1968'. Ebbe Kløvedal Reich var måske ikke særlig typisk. For det første var han en af ungdomsoprørets intellektuelle skikkelser, hvilket betød, at han levede et liv, som adskilte sig fra mange andre 'menige' tilhængere og deltagere i oprørets forskelligartede miljøer. Omvendt er det netop hans rolle som intellektuel og som journalist og forfatter i perioden, som betyder, at han kan fungere som en indfaldsvinkel til den åndelige, religiøse søgen i tiden, al den stund at han som en af de få i samtiden satte ord på fænomenet ud fra sine egne oplevelser og erfaringer. For det andet blev Reich kristen. "Jeg blev ikke kristen af en nadveroblat. Jeg blev kristen af en LSD-pille"¹ proklamerede han i sin selvbiografi "Svaneøglen" (1978). At det var oplevelser, som han

havde haft på bevidsthedsudvidende stoffer, der ledte ham i retning af den åndelige, religiøse søgen, var ganske vist meget typisk. Men den åndelige religiøse søgen i tiden havde en tendens til at undsige de etablerede vestlige religioner til fordel for Østens gamle såvel som nye religioner og religiøse bevægelser. På trods af disse forhold, der altså gør Ebbe Kløvedal Reich 'særlig', så kaster hans åndelige, religiøse søgen i 1960erne og 1970erne alligevel lys over nogle karakteristiske træk ved den måde, som det åndelige blev diskuteret på i tiden. Kort sagt kan det sammentrækkes til spørgsmålet om i hvilken udstrækning, der var tale om et fænomen, der havde samfundsforandrende potentiale, eller om det blot og bart skulle bortdømmes som eskapisme og selvfordybelse.

Nu vil der måske være dem, der tænker, hvad i alverden en analyse af Ebbe Kløvedal Reichs forhold til åndelighed og kristentro i 1960erne og 1970erne egentlig har med ungdomsoprøret at gøre? Var ungdomsoprørerne da ikke netop inspireret af marxismen og af Karl Marx, der i samtiden ofte blev citeret for at have sagt, at religion er opium for folket? Med andre ord er Reichs søgen efter mening i det religiøse ikke et emne, som overskrider den overordnede optik i dette temanummer, der jo som bekendt er '1968' forstået som en form for samfundspolitisk oprør? Svaret er nej. Med hævdelser af at der er noget, som befinder sig uden for oprøret, så opererer man med en norm om, at der omvendt er noget, som positivt kan udpeges som konstituerende og kendetegnende for oprøret. Med andre ord er det et spørgsmål, som åbner op for diskussionen af, hvad oprøret overhovedet var for et fænomen, herunder spørgsmålet om hvordan det lader sig definere og hermed også afgrænse i forhold til konkrete personer, miljøer, tematikker og problemstillinger. Det er imidlertid en overordentlig kompleks problemstilling. Hvad der var oprørets formål, hvad der skulle kæmpes for, og hvordan det skulle foregå, var spørgsmål, som oprørerne selv var optaget af at diskutere, og det udgjorde et veritabelt kampfelt bestående af mange, vidt for-

skellige positioner. Det er vanskeligt at udpege en fællesnævner for, hvad der kan siges at samle disse mange positioner under et samlet overbegreb som ungdomsoprør. Men hvis det skal gøres, så synes ønsket om opgør med det bestående og målsætningen om at forandre at være mindste fællesnævner, hvilket dog ikke i sig selv siger så forfærdeligt meget.

I de mere traditionelt venstreorienterede politiske miljøer i samtiden blev spørgsmålet om åndelighed og religiøsitet generelt afvist som noget, der havde med den politiske kamp at gøre. Omvendt indeholdt den åndelige, religiøse strømning i perioden en (ganske vist ofte uartikuleret) kritik af denne position for at have en for ensidig materialistisk tilgang til tilværelsen og hermed en mangelfuld forståelse af menneskelivet og dets grundlæggende behov. Spørgsmålet om åndelighed og religiøsitet kan derfor betragtes som et element i den overordnede fortolknings- og positioneringskamp som pågik om oprørets mål og mening. En kamp, som ofte blev italesat ved hjælp af dikotomierne om henholdsvis 'den indre' og 'den ydre revolution' eller ved hjælp af benævnelserne af to forskellige typer oprørere henholdsvis hippien og den politiske radikalist. Ole Vind satte i 1969 ord på dette kampfelt i ungdomsbladet "Superlove":

"Kærlighed eller vold, beatmusik eller brosten, chillum eller gevær, blomsterbørn eller guerillasoldater, kaos eller kadrer, Jesus eller Marx – enhver vil i denne parodierende form genkende temaet bag det mundhuggeri, der undertiden bryder frem indenfor ungdomsoprøret."²

Den dikotomiske opfattelse af oprørerne og oprøret er reproduceret i den eksisterende forskning i form af begreberne livsstilsradikalisme og politisk radikalisme som betegnelse for to overordnede bevægelser og spor i oprøret. Men formodentlig var langt de fleste ungdomsoprørere nok en slags 'grænsgegænger', det vil sige, at de krydsede frem og tilbage mellem de overordnede positioner forstået som henholdsvis politisk radikalisme og livsstilsradikalisme.³

En sådan grænsegænger var Ebbe Kløvedal Reich. Den tilsyneladende modsætning mellem Jesus og Marx, mellem religion og politik, udfordrede Ebbe Kløvedal Reich med sit liv og værk i perioden. F.eks. i form af den konkrete kendsgerning, at han i midten af 1970erne erklærede sig både som marxist og som kristen, og samtidig argumenterede for, at der var behov for at tro på såvel Marx som Jesus, fordi de efter hans mening kompletterede frem for modsagde hinanden. Men at det religiøse og det politiske som forklaringsmodeller til at forstå og handle i verden til en vis grad stod i modsætning til hinanden i en tid og i et oprørsmiljø, hvor det politiske først og fremmest lod sig definere og forstå i forhold til marxismen som ideologi, er formodentlig noget af forklaringen på, at det i Reichs værk gennem 1970erne er muligt at iagttage en forhandling af forholdet mellem de to. På den måde var spørgsmålet om, hvad der var oprørets mål og mening en virksom del af den måde, som Reich formulerede sin stillingtagen til det religiøse på. Og det er det, der er omdrejningspunktet i denne artikel.

Spørgsmålet til forfølgelse er på denne baggrund, hvordan en åndelig, religiøs dimension kunne være forbundet med forestillingen om samfundsforandring. Analytisk vil jeg nærme mig dette spørgsmål ved at gøre brug af begreberne om henholdsvis 'den indre' og 'den ydre revolution'. Som nævnt betegner disse begreber to idealtypiske yderpositioner i oprøret, men i praksis var de ofte sammenvævede i flere af de forestillinger om samfundsforandring, som huserede i oprørskredse.

Artiklen er bygget op omkring tre forskellige nedslag i Ebbe Kløvedal Reichs liv og værk, der alle er eksempler på, hvordan Ebbe Kløvedal Reich på forskellig måde forhandlede og forsøgte at skabe mening i forhold til spørgsmålet om forholdet mellem henholdsvis 'den indre' og 'den ydre revolution'.

Det første er et nedslag i tiden omkring 1969-1971, hvor Reich offentligt begyndte at reflektere nogle af de åndelige, religiøse spørgsmål, som han var begyndt at blive optaget af som følge af de oplevelser, han havde

haft under påvirkning af bevidsthedsudvidende stoffer. Det andet nedslag omhandler Reichs oprørstolkning af nationalikonet N.F.S. Grundtvig i den historiske romanbiografi "Frederik" (1972), hvor Reich pegede på Grundtvig som en form for inspirationskilde til en 'indre revolution' i nutiden, der hvilede på en udvidet forståelse af, hvad det politiske overhovedet var for en størrelse. Det tredje nedslag omhandler Reichs fortolkning af sit religiøse såvel som sit politiske engagement og af kristendom og marxisme i tiden omkring 1973-1974. Reich postulerede, at kristendom og marxisme havde en række fælles træk, som gav ham anledning til at sammen tænke dem med henblik på at lancere et alternativ til tidens marxistiske strømninger på den ene side og til periodens religiøse bevægelser på den anden side. En position som nok var kritisk over for dele af marxismen i samtiden, men som var endnu mere uvenligt stemt i forhold til tidens gurubevægelser, som Reich fandt sekteriske og verdensfjerne.

Tilsammen udpeger de tre nedslag et mere overordnet billede af en bevægelse i Reichs åndelige religiøse udvikling i disse år, som jeg afslutningsvis vil diskutere og sammenholde med mere generelle udviklingstræk i oprøret fra 1960ernes slutning frem gennem 1970erne.

Det åndelige '1968' i forskningen og i erindringerne

Den åndelige, religiøse strømning i det danske ungdomsoprør har ikke tidligere været genstand for udforskning i det, der ganske vist også må karakteriseres som et sparsomt udforsket felt.⁴ Derfor er den oplagte forklaring på, at emnet er fraværende i den eksisterende forskning da også, at der er så mange andre emner og problemstillinger i relation til '1968', som heller ikke har været genstand for udforskning endnu. Således er hele den del af oprøret, som kan betegnes som den mere anarkistisk inspirerede del, der havde forgreninger i f.eks. kollektivbevægelsen, "Det ny Samfund" og dele af kvindebevægelsen, da

Ebbe Kløvedal Reich var en fremtrædende person i Vietnambevægelsen og en hyppig taler ved demonstrationer. Den 21. oktober 1967 var international demonstrationsdag mod USA's krig i Vietnam, hvor tusindvis af mennesker demonstrerede i København. Skuespilleren Berthe Quistgaard optrådte på Blågård's Plads, hvor Ebbe Kløvedal Reich holder mikrofonen for hende.. (Foto: Arbejdermuseet & ABA)

også stort set fraværende i forskningen, om end der netop i disse år er grøde at spore i forhold til belysningen af disse dele af oprøret.⁵ En mere dybdegående forståelse af disse dele af oprøret og ikke mindst en udforskning af den betydning, som 'den indre revolution' blev tillagt her, kunne ellers have tjent som en nyttig kontekstualisering i forhold til forståelsen af den åndelige, religiøse søgen i tiden.

En anden forklaring på den manglende udforskning af det åndelige '1968' er dette fænomens udefinerbare karakter, hvilket gør det vanskeligt at afgrænse og i det hele taget at indfange som fænomen. På trods af dette, så er den åndelige dimension dog nævnt flygtigt i mere bredt formidlende bøger om perioden, ofte i lidt karikerende form og ofte i forbindelse med stofkulturen.⁶ Ellers skal man konsultere erindringsgenren for at få indblik i det åndelige '1968'.⁷ Den åndelige, religiøse

strømning i 1960ernes og 1970ernes oprør er et emne, som inden for religionssociologi og religionshistorie ofte udpeges som en af de nyere rødder til det aktuelle new age fænomen i den vestlige verden.⁸ Religionssociolog Mikael Rothstein har således peget på, at en væsentlig forklaring på new age fænomenets opblomstring skal søges i en reaktion, der var vendt mod det, som han kalder for "den materialistiske tilværelsestolkning som fulgte i kølvandet på den økonomiske højkonjunktur i 1950'erne og 1960'erne".⁹ Rothstein nævner, at der i denne reaktion kan spores et opgør med marxismen og dens materialisme, og han konstaterer, at mange af dem, der i dag kan betragtes som new age-aktører er '68'-ere', der har været med i ungdomsoprøret. Formålet med denne artikel er imidlertid ikke at blive klogere på new age fænomenet, men derimod at nærme mig spørgsmålet om, hvordan

tidens åndelige, religiøse søgen blev forstået som et fænomen i oprøret.

Med disse ord er jeg ved at bevæge mig over i det, der måske kan udgøre en tredje forklaring på, at det åndelige '1968' ikke tidligere har været genstand for nærmere udforskning, nemlig at det ikke, som jeg tidligere har været inde på, er blevet set som et fænomen, der havde noget med oprør og hermed med politik at gøre. Denne forestilling var som nævnt virksom i samtiden, og den blev blandt andet eksplicit formuleret af fremtrædende kulturpersonligheder som f.eks. Hans Scherfig, Johannes Sløk, Klaus Rifbjerg, Steffen Hejlskov Larsen og Hans-Jørgen Nielsen for nu bare at nævne nogle af dem, der sympatiserede med oprøret, men som offentligt tog afstand fra Ebbe Kløvedal Reichs 'mysticisme'. Et nutidigt eksempel på, at denne forestilling også er virksom i erindringen om '1968' er følgende udsagn af Georg Metz i erindrings- og samtalebogen om perioden med historiker Henrik Jensen. Her nævner Georg Metz, at han blev overrasket dengang i slutningen af 1960erne, da han erfarede, at det religiøse fik en tilbagekomst. Underforstået fordi det religiøse i hans optik stod og stadig den dag i dag står i modsætning til oprøret:

"Det er nok en af de største overraskelser i mit liv, og er det for så vidt stadig, da jeg første gang hørte de dengang fortrinsvis fem-syv år ældre oprørere, og siden de jævndrende, skubbe Beatles og Dylan en smule tilbage i omgangstonen og begynde igen – som Ebbe Kløvedal Reich og Bente Hansen – med Grundtvig, Gud og Jesus.

Muligvis havde jeg snorksovet i timen, men dét havde jeg ikke forestillet mig."¹⁰

Med andre ord er det, som jeg kalder for det åndelige 1968 som så mange andre problemstillinger i forbindelse med ungdomsoprøret spundet ind i nogle normative vurderinger af, hvad der skal forstås ved oprøret. Forklaringen på, at emnet ikke tidligere har været taget op, kan således også forstås som en afvisning af emnet som relevant.

Jeg gør brug af begreberne ungdomsoprør og '1968' som synonyme begreber, som jeg altså ikke på forhånd har tillagt en specifik betydning, hvilket ellers gør sig gældende i andre dele af '1968'-forskningen.¹¹ Der er tale om en pragmatisk brug af begreberne ungdomsoprør og '1968', som er begrundet i, at det er med disse begreber, at perioden omtales og kendes i den offentlige debat og i den bredt formidlende historieskrivning om perioden.

Åndelig søgen 1969/70

Ebbe Kløvedal Reich blev i perioden fra midten af 1960erne og frem gennem 1960ernes anden halvdel gradvist en kendt skikkelse i dele af oprørsmiljøerne. Det, han primært blev kendt for, var for sit politiske engagement. Reich var skribent og redaktør ved det venstreorienterede blad "Politisk Revy", og han var en fremtrædende skikkelse i Vietnambevægelsen, hvor han blandt andet var med til at arrangere det andet internationale Russell-tribunal i Roskilde i 1967, som skulle dokumentere de amerikanske krigsforbrydelser. Desuden var han taler ved en lang række af Vietnambevægelsens demonstrationer. Reich opstillede som folketingskandidat for Det radikale Venstre ved valgene i henholdsvis 1966 og 1967, men han brød med partiet i 1968, fordi han som så mange andre af de yngre medlemmer af partiet var utilfreds med den radikale leder Hilmar Baunsgaards politiske linje, herunder regeringssamarbejdet med Venstre og Konservative.¹² Reich var med andre ord en skikkelse, der gennem 1960ernes anden halvdel blev kendt i oprørskredse for et overvejende politisk, intellektuelt engagement, der hentede en betydelig del af sin næring i de historiestudier, som han havde foretaget, men ikke færdiggjort i perioden fra 1961 og frem til sin ansættelse på "Politisk Revy" i 1965.

Det var ganske vist i den samme periode, nemlig 1960ernes anden halvdel, at Reich blev tiltrukket og lod sig inspirere af meget af alt 'det nye', som udfoldede sig i ungdomskulturen i disse år, og som løb sammen med

og blandede sig med 'det ny venstre' og dets bestræbelse på at formulere et venstreorienteret alternativ til såvel kommunismen som kapitalismen.¹³ Reichs tiltrækning gav sig blandt andet til kende i "Politisk Revys" spalter, hvor han ud over at skrive analytiske artikler om indenrigs- og udenrigspolitiske emner, også skrev artikler om en række af ungdomskulturens nyskabelser. Det var f.eks. om 'provo', brug af bevidsthedsudvidende stoffer og den amerikanske hippiebevægelse, hvor Reich i øvrigt i forhold til sidsnævnte gjorde gældende, at hippiebevægelsens livsform med fordel kunne tjene som inspiration for den mere traditionelle venstrefløj.¹⁴ Reich forlod i 1967 "Politisk Revy" til fordel for en stilling som højskolelærer ved Askov Højskole, hvor han var hentet ind som medlem af lærerstaben, fordi han netop repræsenterede noget af alt det politisk nye, som var i grøde på dette tidspunkt.¹⁵

Så da Reich i tiden omkring 1969/1970 offentligt gav indtryk af, at han var begyndt at orientere sig i retning af mystik og metafysik, var det noget, som vakte temmelig stor opsigt. Reich havde skrevet en opsigtsvækkende, formeksperimenterende bog om den påståede sidste store magiker i Europa – Aleister Crowley med titlen "Aleksander 666" (1969), og i tidsskriftet "Mak", som han redigerede sammen med blandt andet Hans-Jørgen Nielsen, havde han i november 1969 bekendt sig til astrologi, ligesom han formulerede sin støtte til dem, som han kaldte "de frustrerede seere".¹⁶ Det var alle dem, der lige som ham selv, havde haft uforklarlige, metafysiske syner som følge af brugen af bevidsthedsudvidende stoffer, og som nu ikke vidste, hvad de skulle stille op med dem.

Reaktionerne skal dog også ses i sammenhæng med, at Reich i denne periode levede et temmelig udsvævende liv med et stort forbrug af stoffer, hvilket han blandt andet selv har fortalt om i selvbiografien "Svaneøglen" (1978). Klaus Rifbjerg lod således Ebbe Reich, som Ebbe Kløvedal Reich endnu hed frem til sommeren 1970, hvor han tog Kløvedal-navnet sammen med en række af sine bo-

fæller i kollektivet "Maos Lyst", optræde i skikkelse af troldmand i sin nøgleroman "Marts 1970" (1970). Klaus Rifbjerg kommenterede imidlertid også Ebbe Reichs udvikling i anden sammenhæng, nemlig i en debat med forfatteren Hans-Jørgen Nielsen om ungdomskulturens udvikling i "Information" i januar 1970. Rifbjerg fortolkede Ebbe Reichs bevægelse over i det åndelige felt som et billede på en mere overordnet bevægelse i ungdomskulturen, som Rifbjerg mente gik i retning af en form for nedlukning og forstening:

"Det der foruroliger mig er den hurtige demar- che fra principper i ungdomskulturen, som jeg synes er livsvigtige – åbenheden, optimismen, tolerancen, sødmen, varmen, fantasifuldheden, engagementet (lige fra Atomarmeen over Viet- nam-bevægelsen til udtrykket gennem leg, spil, attitude, beat etc. etc.). Eller m.a.o.: Hvis en af vore bedst begavede, talentfulde politisk-poeti- ske håb, Ebbe Reich, skulle gå hen og blive me- tafysisk fakir, synes jeg det er synd."¹⁷

Klaus Rifbjerg mente tydeligt nok, at den udviklingsbane, som i hvert fald en Ebbe Reich foretog inden for det åndelige felt var en udvikling bort fra det, som ungdomskulturen gik ud på, nemlig åbenhed, optimisme, tolerance, sødme, varme, fantasi, engagement. Modsæt- ningen til dette var eskapisme og apati, og det var altså denne karakteristik, som Rifbjerg in- direkte tilskrev Reichs nye åndelighed.

Der er flere andre eksempler på, at Ebbe Reich i offentligheden kom til at personificere den mere generelle åndelige religiøse strøm- ning, som man var begyndt at blive opmærk- som på i tiden.¹⁸ Og det var en strømning, som der i øvrigt ikke var så mange andre, der offentligt lagde stemme til på det tidspunkt. 'Provoen' og samfundsdebattøren Ole Grün- baum udsendte nogle få år senere bogen "Gu- ru Marahaj Ji" (1974), der omhandlede den indiske gurubevægelse "The Divine Light Mission". Bogen var en præsentation af be- vægelsen, og den gav et indblik i, hvordan og hvorfor Grünbaum og en håndfuld andre af bevægelsens danske tilhængere havde valgt at

tilslutte sig bevægelsen.¹⁹ I tiden omkring 1972-1973 fremstod bevægelsen som lidt af et modefænomen med store offentlige møder i en lang række lande, og når bevægelsen blandt andet vakte opsigt, var det fordi dens leder i 1974 var en dengang kun 15 årig guru, som havde stået i spidsen af bevægelsen siden han var 8 år gammel. Men som sagt, det var først et par år senere, at Grünbaum skrev denne bog. På mange års afstand af ungdomsoprøret har folk med engagement i oprøret, som f.eks. "Politisk Revy"-redaktøren og rødstrømpen Bente Hansen, 'provoen' Ole Grünbaum og buddhisten Ole Nydahl i deres erindringer fortalt om deres åndelige vej i oprøret, der i parentes bemærket tog så forskellige retninger som kristendom, gurubevægelse og Diamantvejs-buddhisme.²⁰

Det er imidlertid interessant at opholde sig ved den måde, som Ebbe Reich valgte at meddele sig om sin interesse for metafysiske emner og fænomener. Det er nemlig tydeligt at se, at han var sig meget bevidst, at han her udfordrede nogle af de gængse opfattelser i oprørsmiljøerne om, hvad der var at forstå som politik og som den politiske kamp. Reich var optaget af at understrege sin egen rolle og identitet som en 'rigtig' oprører, selv om han tydeligvis var opmærksom på, og pudsigt nok også selv syntes at have været udfordret af, at hans beskæftigelse med åndelighed og metafysik var at forstå som en form for 'indre eksil' eller virkelighedsflugt:

"Der ligger et forslag fremme om at basere litteraturen på den sociale revolution [...]. Jeg stemmer for, men uden megen entusiasme. [...]. Jeg er fuld af dårlig politisk samvittighed, fordi jeg skriver så meget (det betyder, at jeg aktionerer for lidt og for indirekte). Men jeg kan ikke lade være, fordi der er dele af virkeligheden, som ikke uden videre kan rubriceres under "klassekampen hos os i dag", og det er de dele, jeg lige siden jeg var barn har været mest interesseret i. Da jeg således erkender, at min videbegærlighed og skrivelyst for en stor del ligger på områder, der er fjernt fra klassekampens solidaritetskrav – og samtidig nages af en urolig, social samvittig-

hed – er det klart, at jeg efter min bedste evne må undgå, at det jeg skriver ad disse veje, kan tages til indtægt af andre grupper i samfundet end de undertrykte minoriteter eller andre nationale grupper end den undertrykte tredieverden."²¹

Det er interessant at iagttage, at Reich ikke direkte søgte at modgå antagelsen om, at hans beskæftigelse med metafysik, astrologi og okkultisme unddrog sig den politiske kamp. Snarere havde han altså dårlig samvittighed over, at det forholdt sig sådan. Han var desuden opmærksom på, at hans skrivelser om tilværelsens uforklarlige fænomener kunne bruges af politiske modstandere, hvilket kan forstås som en form for refleksion over Karl Marx' synspunkt om, at religion er opium for folket, hvilket vil sige, at religion er et virksomt middel for magthaverne til at fastholde folket i forarmelse, fordi de ikke søger forklaringer på deres nød i den sociale og materielle verden. Så nogen udfoldet kritik af det, som man kan kalde for en materialistisk tilværelsestolkning, gjorde Reich sig altså ikke til talsmand for i denne sammenhæng.

Det var først, da han blev genstand for en større diskussion i en række aviser, fordi hans person blev inddraget i en diskussion med udgangspunkt i den amerikanske Charles Manson, der som leder af en såkaldt hippiegruppe stod bag mordet på en skuespillerinde i Californien, at Reich mere direkte berørte spørgsmålet om, at det han beskæftigede sig med, var noget, som unddrog sig en materialistisk tilværelsestolkning. Det, han var optaget af at blive klogere på, sagde han, var opnåelsen af det, som han kaldte for "den indre frihed":

"Lige så lidt som jeg ønsker, at magthavere, propagandamagere, og bange småfolk skal forholde mig viden om den sociale undertrykkelse af friheden og retfærdigheden, lige så lidt ønsker jeg at blive tyranniseret til at undlade at undersøge psykens rødder for at finde eller definere den indre frihed – et arbejde, som præster og psykiatere (som stænder betragtet) har opgivet at tage på sig."²²

Reich var altså først og fremmest optaget af at få styr på det, som han andetsteds betegnede som "de indre fænomener",²³ hvilket peger på en ikke nærmere uddybet forståelse af menneskets indre som psyke og sjæl. Reich skelnede ikke imellem, om det felt, som han her bevægede sig ud i, skulle defineres ud fra enten psykologiske eller religiøse termer. Kun at det, han var optaget af, havde at gøre med menneskets "indre". Det er imidlertid karakteristisk, at han betragtede det psykisk/sjælelige kaos som et resultat af en fejlslagen vestlig civilisation, om end han ikke uddybede, om det så var meningen, at denne civilisation skulle forandres:

"Men vi skal ikke forestille os, at vi ved at mane denne diskussion i jorden med skrig og skrål, [...] opnår andet end at miste det famlende greb om vores parapsykologiske evner, som vi majsommeligt er ved at bygge op med Freud, Jung og Timothy Learys LSD i baghånden. Det er et spørgsmål, om en så sjæleligt forarmet civilisation som vores kan tillade sig en sådan arrogance."²⁴

Men en direkte sammenkobling af 'den indre' og 'den ydre revolution' foretog han altså ikke. Det gjorde imidlertid en kritiker af Reichs mysticisme, nemlig vennen og medredaktøren Hans-Jørgen Nielsen. Nielsen afviste Reichs åndelige, religiøse søgen, og den åndelige strømning i tiden mere generelt. Alligevel tog han delvist den åndelige religiøse strømning i tiden i forsvar, fordi fænomenet i Niensens optik pegede på behovet for en politisk opmærksomhed om menneskets indre fremmedgørelse, altså behovet for det, man kan kalde for en 'indre revolution':

"Vi er blevet "berøvet vor sjæl", som Laing lidt gammelmodigt siger. Og vi får den ikke tilbage ved bare at hakke på dem, der på det nuværende samfunds forvirrende betingelser prøver at minde os om, at vi kan have sådan en. [...]. Men det er måske nok så rimeligt at spørge sig, hvad det er for et samfund, som i den grad undertrykker og dermed dæmoniserer fantasien og den indre

virkelighed midt i en ydre virkelighed, der i stedse tiltagende grad tager form af et mare-ridt."²⁵

Hans-Jørgen Nielsen mente utvetydigt, at den åndelige, religiøse søgen i tiden var udtryk for en vildfarelse, og han erklærede også direkte, at han mente, at vennen Ebbe Reich var på vildspor. Men i Hans-Jørgen Niensens forståelse blev denne strømning i tiden udlagt som et symptom på det indre menneskes fremmedgørelse i et samfund, der virkede til fordel for denne fremmedgørelse.

Den eksplicitte 'indre' frigørelsesdiskurs tegnede Reich sig ikke for. Reich søgte derimod at overbevise sine kritikere om, at beskæftigelsen med det åndelige ikke stod i modsætning til den kendsgerning, at der ifølge Reich eksisterede, hvad han kaldte for en "politisk-økonomisk-social historie",²⁶ som han mente, at alle, inklusive ham selv, var ansvarlig for. Han var desuden optaget af at understrege, at hans beskæftigelse med det åndelige felt ikke betød, at han hermed opgav beskæftigelsen med den ydre samfundsmæssige kamp, altså det man kan kalde for 'den ydre revolution', blandt andet med en henvisning til, at han netop var blevet ansat som udenrigsredaktør på "Information":

"Skønt jeg har været med til at tale med noget, som man lige så godt kan kalde ånder eller sjæle uden krop som noget tredje, ønsker jeg på ingen måde at melde mig ud af nogen virkelighed eller at ophøre at interessere mig for politik [...]. Langt mindre ønsker jeg at blive berygtet som sort mager [...]. Netop nu indtræder jeg i dette blads udenrigspolitiske medarbejderstab i al dagklarhed." (Ebbe Reich: "Jeg er ikke Satan", Information den 30/1 1970)

Reichs forsvar for, at han havde indledt en form for åndelig søgen i tiden omkring 1969/1970 viser, at han især var optaget af at modgå den opfattelse, at han af den grund skulle være ved at vende det politiske ryggen. Men samtidig er der altså også noget, der tyder på, at han selv så henholdsvis det åndeli-

ge, metafysiske og så det politiske som to delvist adskilte størrelser, som nok kunne komme i konflikt med hinanden, hvis det åndelige blev udnyttet til forkerte formål, men som altså ikke direkte udelukkede hinanden.

Grundtvig – uden skel og grænser 1972

I 1972 udgav Ebbe Kløvedal Reich den historiske romanbiografi "Frederik" om præsten og salmedigteren N.F.S. Grundtvig. Bogen udkom i anledningen af 200 året for Grundtvigs død. Den vakte dog først og fremmest opsigt, fordi den udkom i månederne op til afstemningen om dansk medlemskab af EF, og af forlaget blev lanceret som en anti-EF bog. En opfattelse, som Ebbe Kløvedal Reich var med til at bestyrke i sit forord til bogen, hvor han bekendtgjorde, at grunden til at trække Grundtvig frem af glemslen netop nu var, at Grundtvig var kommet dybere i det, der var dansk, end nogen andre. Og at der var behov for at blive påmindet om danskheden i denne tid, hvor salgsglade politikere var ved at gøre det af med Danmark.

Selve bogen kan dog kun vanskeligt reduceres til en anti-EF bog. Romanbiografien var først og fremmest et portræt af Grundtvig, der var farvet af, men som også bidrog til at formulere en oprørsk frigørelsesdiskurs, der blandt andet hentede inspiration i anti-psykiatrien, den seksuelle frigørelse og i en generel anti-autoritær kritik. Der var tale om en form for oprørsk frigørelsesdiskurs, der forenede en kritik af fremmedgørelsen af menneskets indre med en kritik af de politiske forhold i den ydre verden.

Det interessante ved Reichs Grundtvig-bog i forhold til problemstillingen i denne artikel er, at Reich trak en direkte forbindelseslinje mellem den kamp, som Grundtvig kæmpede i 1800-tallet og så den kamp, som Reich så sig selv som en del af i begyndelsen af 1970erne. Og her portrætterede Reich Grundtvig som en skikkelse, der på afgørende vis var med til at forandre det danske samfund som følge af en form for 'indre revolution'. Reich anvendte

Grundtvig spillede en stor rolle som åndeligt forbillede for Ebbe Kløvedal Reich. En af hans mest kendte bøger hedder "Frederik" og handler om Grundtvig. (Foto: Arbejdermuseet & ABA).

det fortælle-mæssige kneb, at han vendte påstanden på hovedet om, at Grundtvig i nogle perioder af sit liv var psykisk ustabil eller ligefrem sindssyg, ved at argumentere for, at disse perioder snarere end sindssyge derimod var de tidspunkter, hvor 'den indre revolution' udspillede sig i Grundtvig, og som derfor var de helt afgørende:

"Jeg tror, at det, som Grundtvigs og troens fjender kalder "sindssyge", var de afgørende øjeblikke i kampen, og jeg tror, at de rummer et budskab til os om en indre revolution, om en erfaring, som vi kan bruge til at føre hans værk videre: Kampen mod skellene og grænserne."²⁷

Det var ikke grænserne mellem nationer, som Reich talte om her, men derimod en hentydning til de skel og grænser, som mennesker sædvanligvis stillede op mellem f.eks. politik og ånd, men også mellem krop og sjæl samt mand og kvinde. Med denne ramme om fortællingen blev det klart, at romanen skulle læses som et loyalt og indlevet portræt af den historiske skikkelse Grundtvig. Det blev samtidig klart, at Grundtvigs kamp mod skellene og grænserne havde en direkte parallel til det samtidige ungdomsoprør. Grundtvig virkede i følge Reich i et felt, der ikke satte skarpe grænser for, hvad der skulle forstås ved politik eller ved åndelighed. Grundtvigs politiske tanker var ud fra en nutidig betragtning nok konservative og uklare, måtte Reich medgive, men det var altså fordi, Grundtvig virkede i et helt andet felt end det snævert politiske felt: "Det var i det, som endnu ikke var blevet politik, at han åndede og levede. Og der var hans revolutionære hjerte stort"²⁸ hævdede Reich. Med dette synspunkt argumenterede Reich mod selveste Viggo Hørup, der for Reich ellers var en radikal 'fader-figur'. For Viggo Hørup havde i 1895 udtalt, at "Grundtvig vil altid blive regnet mellem de små, politiske profeter, fordi det han skabte var uden skel og grænse."²⁹ Men i følge Reich tog Viggo Hørup altså fejl i denne bedømmelse af Grundtvig, eftersom Hørup hermed undlod at tage højde for, at:

"skel og grænse, det er noget fjenden, den besiddende, den dannede, kapitalisten, militaristen laver mellem sig og verden. Og det, der er uden skel og grænse er det, der truer de privilegerede på deres ømmeste punkter."³⁰

Ebbe Kløvedal Reich var i den mellemliggende periode mellem den offentlige debat om hans mystik i 1970 og udgivelsen af bogen om Grundtvig blevet bekendende kristen, om end hans forståelse af kristendom og kirke på en række punkter afveg fra den gennemsnitlige folkekirkekristendom.³¹ Men som nogle af de positive reaktioner på "Frederik", men også andre af Ebbe Kløvedal Reichs litterære

værker gennem 1970erne, viser, var der blandt folkekirkepræster en gruppe, der sympatiserede med den politisering af kristendom og kirke, som Reich gjorde sig til talsmand for.³² Reich tog i bogen om "Frederik" det religiøse op som et spørgsmål, der knyttede sig til samfundslivet. Men han slog samtidig en samfundskritisk tone an, der netop hentede sin næring i en antagelse om, at det moderne samfundsliv var åndløst og at det moderne menneske savnede og havde brug for åndelighed og tro. Altså en forestilling om, at der er mere til livet end blot det, man kan måle og veje:

"At tro, lovprise, længes, bede og ofre er den undertrykte lod. Men hvad er da det frie menneskes lod? At kaste troen, lovprisningen, længslen, bønner og offeret fra sig?"

Om det samfund, vi lever i, er fremmed for Gud, kan kun Gud vide. Men det kræver ikke stor iagttagelsesevne at se, at Gud er fremmed for samfundet. Det gør sig ingen idé om, hvem Gud er. Det har alt for travlt med et eller andet andet, som ser ud til at gå ad helvede til."³³

Påpegningen af samfundets åndløshed koblet med et markant samfundspolitisk engagement var en position, som var i samklang med flere yngre præsters venstreorienterede og politiserede tilgang til kirke og tro i denne periode.³⁴ Men det var samtidig en position, som heller ikke lå særlig langt væk fra den stærke betoning af et mere værdibaseret og fællesskabsorienteret samfund, som f.eks. en Peter Duelund fra "Det ny Samfund" gav udtryk for i sin bog fra 1971 "Vejen til Det ny Samfund". Duelund var på den ene side stærkt optaget af 'den ydre revolution'; det vil sige en forandring af samfundets strukturelle forhold og betingelser. Men han påpegede samtidig behovet for en mere åndelig, bevidsthedsmæssig revolution, hvis samfundet for alvor skulle ændre sig. "De store revolutionære begivenheder må finde udtryk i det, der dybest set er religion."³⁵

I Reichs portræt af Grundtvig var det kun i meget ringe grad Grundtvigs forhold til tro og

religion, som blev udfoldet. Det var Grundtvig som skaber af fællesskaber, der stod centralt i Reichs fortolkning. Det var fællesskaber på flere planer. Dels var det fællesskabet mellem mand og kvinde, i romanen forstået som forholdet mellem yin og yang, der igen symboliserede kærligheden, der i romanens univers omtrent var synonym med foreningen af de to køn i det seksuelle møde. Det var fællesskabet digtere/intellektuelle og folket – og i forlængelse heraf det nationale folkelige fællesskab bygget på anti-elitarisme og kærlighed. I modsætning hertil stod alle former for 'eliter' om det så var kapitalister, politikere eller dem, som Reich kaldte for "folkeånds kapitalister",³⁶ der i Reichs forståelse var præster, professorer, psykiatere og litterater. Reichs fortolkning af Grundtvig rimede således først og fremmest på en række ungdomsoprørsværdier med anti-autoritet og seksuel frigørelse som sit omdrejningspunkt, selv om der var flere anmeldere af bogen, som fandt bogen og dens værdier for konservative og gammeldags, blandt andet som følge af Reichs essensialistiske dankhedsforståelse, hans lovprisning af Gud, Konge og Fædreland og hans idealistiske historiesyn.³⁷ Men uanset vurderingen af romanens værdipolitiske univers, så fremstod kristendom og tro som en væsentlig, men trods alt underordnet størrelse. Kristendommens væsentlighed var underordnet det folkelige fællesskab, og den havde først og fremmest sin betydning i forhold til konstitueringen af dette fællesskab i kraft af sin evne til at skabe myter og hermed folkelig, national identitet.

Selv om det langt fra var alle, der var lige begejstrede for bogens værdiunivers, så var der omvendt andre, der havde det lige modsat med bogen. En af de mest begejstrede var vennen, redaktør af "Vindrosen" Ejvind Larsen, som Reich da også på en række punkter havde et meningsfællesskab sammen med, når det drejede sig om spørgsmålet om forholdet mellem det åndelige, religiøse og det politiske. Ejvind Larsen søgte allerede fra slutningen af 1960'erne at sammentænke Grundtvig og Marx, hvilket i 1974 førte til udgivelsen af

skriftet "Grundtvig – og noget om Marx".³⁸ Det var angiveligt også Ejvind Larsen, der overhovedet inspirerede Reich til at tage Grundtvig op for alvor,³⁹ og sammen skrev de to Grundtvig-skuespillet "Til Kamp mod dødbideriet" (1973), der i 1983 blev genudgivet under titlen "Hjertets søde Morgendrøm". Ejvind Larsen var især begejstret for Reichs fortolkning af Grundtvig i lyset af det, som jeg mener kan forstås som en form for seksuel frigørelsesdiskurs anno 1972, der i korthed kan sammentrækkes til opfattelsen af seksualiteten som en frigørende kraft af menneskets indre hæmninger og fremmedgørelse overvejende set ud fra den mandlige seksualitet.⁴⁰ Ejvind Larsen påpegede, at Reichs Grundtvig-portræt nok kunne misbruges af reaktionære kræfter, hvilket skal forstås som en modsætning til den generelle frigørelse og socialistiske samfundsudvikling, som Ejvind Larsen bekendte sig til. Men omvendt fandt Ejvind Larsen, at Reichs bog om Grundtvig tegnede et billede af kærligheden som menneskets oprindelige natur, der i Larsens forståelse var grundlaget for al sand socialisme:

"Mange af dem, som Ebbe Kløvedal Reich ved andre lejligheder har kaldt sine fjender, vil kunne misbruge bogen til reaktionære formål. Men hvad kan ikke misbruges til reaktionære formål? Jesus? Marx?"

Og Ebbe Kløvedal Reich har haft et andet formål end at provokere fjender. Han har prøvet at vise, at al sand socialisme, al virkelig klassekamp, bygger på kærligheden som menneskets oprindelige natur, når den ikke undertrykkes."⁴¹

Opsummerende kan det altså siges, at Reich i sin bog om Grundtvig trak en langt mere direkte forbindelse mellem 'den indre' og 'den ydre revolution', end han havde gjort i tiden omkring 1969/70. Reich søgte med Grundtvig at ophæve de traditionelle skel mellem politik og ånd. Han kom hermed til at tale sig ind i, men var også med til at give retning til den bredere tendens i tiden, der gik på udvidelsen af det politiske felts indhold og grænser. Reich postulerede, at Grundtvig kunne tjene

som en nutidig inspirationskilde i og med, at Grundtvigs engagement havde været uden skel og grænse. For det var nutidens kamp også i Reichs forståelse, nemlig i den forstand, at den overskred de gængse opfattelser af, hvad der blev forstået som politik. 'Den indre revolution', som altså var en central tematik i portrættet af Grundtvig, var imidlertid ikke udelukkende begrænset til en åndelig, religiøs dimension, men hentydede i stedet til de aspekter ved menneskelivet, som f.eks. kærlighed, seksualitet og normalitet og galskab, som ikke rummedes i en traditionel politisk optik og som Reich følgelig politiserede.

Hvem tror du på? Marx eller Jesus?

I den dominerende konjunkturforklaring af oprøret er 1970'erne udlagt som årtiet, hvor den politiske dogmatisme kom til at dominere, og hvor oprørets mere livsstilsradikale elementer efterhånden blev fortrængt.⁴² Den åndelige, religiøse søgen i tiden er bare et af flere eksempler på, at man ikke kan tage denne tolkning alt for bogstavelig, ligesom også kollektivbevægelsens og kvindebevægelsens opblomstring i netop denne periode peger på, at de livsstilsradikale dimensioner i oprøret langt fra havde udspillet deres rolle. Men når det er sagt, er det samtidig tydeligt, at modsætningerne mellem de forskellige positioner i oprøret blev stadig mere uddybede i 1970'erne, ligesom perioden i udpræget grad var domineret af marxismen som politisk ideologi og en teoretisk tilgang til forståelsen af samfundet.

Disse forhold satte deres præg på den måde, som Ebbe Kløvedal Reich italesatte og tilskrev det åndelige, religiøse mening på. Reich søgte at komme overens med de stadig mere uddybede konflikter i oprøret ved at slå til lyd for, at man indadtil i oprøret skulle bestræbe sig på at 'samle' frem for at 'skille', hvilket skete ud fra en antagelse om, at oprøret hermed ville stå stærkere i kampen mod det, man kan kalde for de virkelige fjender, om det så var monopolkapitalismen, EF eller udbytterne af den 3. verden. Så da Reich i en artikel i

"Information" i 1974 stillede spørgsmålet "Hvem tror du på. Marx eller Jesus" så svarede Reich med et 'både-og'.

Det skal jeg komme tilbage om lidt, men en uddybning af denne position forudsætter en forståelse af, hvordan Ebbe Kløvedal Reich søgte at komme overens med den temmelig udflippede åndelige søgen, som han havde været optaget af, inden han med sin udforskning af Grundtvig gradvis fandt sig tilrette som en slags ungdomsoprørs grundtvigianer. I et kortfattet tilbageblik på tiden omkring 1970/71 i bogen "Svampen og korset" (1973) formulerede Reich nemlig en form for afstandstagen til det religiøse engagement, som han dengang havde været stærkt optaget af. Her foretog Reich en skarp skelnen mellem sit åndelige, religiøse engagement og så sit politiske engagement. I erindringsteksten fra 1973 fortalte Reich, at han ved årsskiftet 1970/71 som følge af en sjælelig krise havde søgt hjælp i det religiøse. Reich uddybede ikke denne side af sagen, men han nævnte, at dette var årsagen til, at han havde forsøgt at indlede, hvad han betegnede som en "kirkekamp". Reich henviste her til en række artikler i "Information", hvor han med udgangspunkt i sin helt egen forståelse af kristendommen søgte at stille kirken til ansvar for, at den havde fjernet djævelen og hermed grundlaget for den såkaldt "mystiske oplevelse" og for generelt at have været alt for holdningsløs i nyere tid. Men denne bevægelse ind i det religiøse tog Reich nu afstand fra:

"Men turen ind i det religiøse landskab havde en ubehagelig bismag af uvirkelighed. Det var tydeligt nok, at folkekirken hverken vidste eller ville noget specielt, men derudover betød den ikke noget særligt, og derfor var kampen i den lidt for meget ligesom en kamp mod vejrmøller. De rigtigt levende kæmper var et andet sted.

For nogle år siden var jeg af den mening, at "det politiske" – forstået så vidt og ubestemt som gåseøjnene antyder – var det mest virkelige, der fandtes. Nu vendte denne mening tilbage i form af dårlig samvittighed. Dengang udrettede jeg nu og da nogle fornuftige og jordnære ting

(som adresseskrivning, plakatoptklæbning og organisering i al almindelighed). Og der pågik – som sagt – stadig en kamp i Vietnam, og den var ikke blevet mindre grusom og imperialistisk, siden jeg udrettede noget. Og efter det havde bevist og flittige aktivister gjort et stort og mangesidigt arbejde, imens jeg sad og fumlede med min mystik.”⁴³

Reich gav altså på dette tidspunkt, i 1973, indtryk af, at han kort forinden havde vendt det religiøse ryggen til fordel for det politiske. En bemærkelsesværdig udtalelse med tanke på, at Reich jo netop på denne tid bekendte sig offentligt til kristendommen og i samme periode havde skrevet sin bog om Grundtvig. Og ser man frem gennem 1970'erne kan man da heller ikke sige, at Reich vendte det religiøse ryggen, for i disse år blev han stadig tættere knyttet til kirken, f.eks. som menighedsrådsmedlem i Hellig Kors Kirken på Nørrebro fra 1974, og som en populær og ofte brugt foredragsholder i kirkelige kredse.

Men Reichs kommentar fortæller noget væsentligt om, at Reich forhandlede sit religiøse engagement i lyset af det politiske, det vil sige, at han søgte at legitimere sin beskæftigelse med det religiøse i bred forstand. Og måden han gjorde det på, var altså at undsige det religiøse i betydningen af noget, som var isoleret fra det politiske. Med andre ord tildelte han i dette tilfælde det politiske engagement en form for forrang i forhold til at definere, hvad der var det mest meningsfulde at beskæftige sig med. I betydningen af, at det religiøse var forbundet med og delvist underlagt det politiske, var der altså noget om, at han havde vendt beskæftigelsen med det religiøse ryggen. Spirene til dette sås allerede i “Frederik” (1972), hvor det, der kan henregnes til en form for åndelig dimension som nævnt blev knyttet til seksualitet, kærlighed, galskab og normalitet og hermed blev gjort til genstand for politisering.

Reichs spørgsmål “Hvem tror du på? Marx eller Jesus?” i “Information” i 1974 skal således ses i lyset af denne tendens til at underordne det åndelige, religiøse det politiske.

Men herudover skal spørgsmålet også ses som en bestræbelse på at formulere en position i oprøret, som slog til lyd for at samle dets modsætninger. Det gjorde Reich ved at kritisere såvel marxister og troende og for på den baggrund at formulere en form for tredje vej, der sammentænkte marxisme og kristendom. Reich søgte at gøre op med det, der set fra hans perspektiv fremstod som sekterisme, både blandt marxismens tilhængere og blandt de troende. Der var tale om et prekært og følsomt emne, fordi Reich med sine angreb, ikke mindst på marxisterne meget hurtigt kunne komme til at lægge sig ud med ‘gode oprørsvenner’. Det kan være forklaringen på den lidt kryptiske måde, som Reich fik udtrykt den kritik, at marxister (og også troende) så alt for ensidigt på virkeligheden:

“Hvis man snakker med den typiske marxist om kviksølvindholdet i stegte sild, vil man få at vide, at det blot er et tilfældigt udtryk for den langt alvorligere monopolkapitalistiske udbytning. Og hvis man snakker med den typiske kristenmissionær (eller guru-missionær) vil man få at vide, at det kun er et tilfældigt tegn på, at dommedag er nær. Begge dele lyder overbevisende i mine øren. Men lystigt er det ikke.

Og folkeligt er det heller ikke. Derfor udgør de bekendende marxister og de bekendende kristne to småbitte minoriteter i det danske folk, skønt jeg tror, at hver eneste (nogenlunde voksne) dansker et sted dybest nede i sig selv er enten marxist eller kristen eller (og det tror jeg er det almindeligste) begge dele.”⁴⁴

Artiklen var også en form for forsvar af den position som Reich selv indtog. Han var nu blevet fuldtidsforfatter. Siden en kortvarig ansættelse i 1970 på “Information”s udenrigsredaktion, havde Reich ikke haft en fast tilknytning til de redaktionelle miljøer, som ellers gennem 1960'erne havde været et væsentligt element i hans og andre fremtrædende oprøreres engagement. Det er på den baggrund, at Reichs forsvar for åndsarbejdets værdi i den politiske kamp i artiklen skal forstås, hvilket undertitlen “debatindlæg angående op-

Ebbe Kløvedal Reich blev i 1973 redaktør for den EF kritiske avis Notat, som udkom hver 14.dag. Her holder han foredrag for en gruppe EF-kritikere, u.å. (Foto: Arbejdmuseet & ABA)

hævelsen af delingen mellem det materielle og det åndelige arbejde. Med særlig henvisning til Biblen, Marx og Noam Chomsky⁴⁵ lader ane. Reich argumenterede med udgangspunkt i en antagelse, som han havde lånt fra Viggo Hørup om, at åndsarbejde er agitation. Og Reich lod forstå, at han med agitation ikke kun sigtede til noget politisk i snæver forstand, men også til noget, der havde religiøse konnotationer: "Agitation er genopstandelse! (som alle marxister og jesuitter inderst inde ved. Nogle af dem synger: "Vi er hans hus og kirke nu, bygget af levende stene!") Andre "aktualiserer den marxistisk-leninistiske analyse")."⁴⁶ Reich tilføjede hermed marxisternes politiske agitation et skær af noget religiøst, mens det omvendte gjorde sig gældende med "jesuitterne", der skal forstås som en almen betegnelse for de troende. De troendes religiøse engagement tilskrev Reich politisk, agitatorisk betydning.

Reich placerede sig således uden for begge de to hovedpositioner, som han gjorde rede for ved at tale om Marx og Jesus, og det var i en form for udenforstående position som kunstner eller intellektuel. Samtidig agiterede han for, at såvel marxisme og kristendom ville indrette sig på at virke samlende frem for splittende og delende. Reich efterlyste, at de begge vil virke til fordel for det, der kan opsummeres som det folkelige, fællesskabsorienterede og anti-elitære. Reich fandt nemlig, at problemet med henholdsvis marxisme og kristendom var, at de begge havde tendens til at forholde sig delende frem for samlende i forhold til folket:

"Konklusion: Den dødsens alvorlige marxisme eller kristendom forholder sig delende og ikke samlende til folket, fordi den tager monopol på det åndelige arbejde. Af samme grund spiller den fallit som agitation."⁴⁷

Reichs synspunkt var således på mange måder udtryk for det samme 'program', som han havde udfoldet i sin bog om Grundtvig. Det var folkelighed og fællesskab, der stod centralt. Og selv om det kan forstås som noget,

der griber ind i og har betydning for menneskets indre liv, så var det først og fremmest på et ydre samfundsmæssigt niveau, at henholdsvis folkelighed og fællesskab havde sin fremtrædelse og betydning.

Der er på den baggrund ikke tvivl om, at Reich tog farve af marxismen i 1970erne. 'Den indre revolution' indtog ikke et centralt element i den måde, som Reich formulerede sig om det åndelige, religiøse felt på. I hvilken udstrækning Reich tog afstand fra den position, han havde indtaget, da han i 1969/1970 var optaget af at nå til en forståelse af menneskets indre, er vanskeligt at sige. Men at tiden havde ændret sig, og hermed også den generelle fortolkning af de mere flippede aspekter af 1960er oprøret, er en vurdering foretaget af stud. mag. Niels Brunse i 1977 i en analyse af Ebbe Kløvedal Reichs forfatterskab et meget godt eksempel på. Niels Brunse repræsenterede selvfølgelig selv en position i oprøret, og er derfor heller ikke at forstå som noget 'sandhedsvidne'. Han var en af dem, som Reich formodentlig ville henregne til gruppen af "dødsensalvorlige marxister", fordi de havde en intellektuel og teoretisk tilgang til marxismen. Men følgende vurdering formuleret af Brunse er interessant, fordi det altså peger på, at der i 1970erne skete en omvurdering af 1960ernes oprør. Brunse satte således spørgsmålstegn ved, om det engagement, som Ebbe Kløvedal Reich tegnede sig for i slutningen af 1960erne, egentlig hørte med til oprøret i betydningen af oprøret som en form for revolutionær praksis:

"Kløvedal eksperimenterede [...] med euforiserende stoffer, spiritisme og andre subversive ting, og han blev en af de toneangivende ideologer for den sammenblanding af højst forskellige protester mod det bestående, der i disse naivt-utopisk begejstrede år [i årene omkring "1968": AS] endnu helt ureflekteret kunne gå for at være revolutionært."⁴⁸

Noget havde ændret sig siden 1960erne. Og selv om Ebbe Kløvedal Reich nok langt fra selv ville give Niels Brunse ret i denne vurde-

ring af hans engagement i slutningen af 1960'erne, så mener jeg alligevel, at der kan iagttages en tilsvarende tendens hos Reich til at nedtone den mere renlivede beskæftigelse med 'den indre' virkelighed'. Reich var i 1973-74 ganske vist stadig optaget af det åndelige, religiøse aspekt, men det var underlagt den ydre, samfundsmæssige situation. Det tætteste Reich kom en form for 'indre revolution' var nu det folkelige fællesskab. Han hævdede jo, at han i en periode havde siddet og fumlet med sin mystik, underforstået – for sin egen selvrealiserings skyld. Han havde altså været ude i en eller anden form for virkelighedsfjernt ærinde, synes rationalet bag dette at være. Og det havde han nu gjort op med.

Det er på den baggrund, at Reichs kritik af de såkaldte gurubevægelser skal ses. Reich udtrykte sig i tiden omkring 1973-1974 temmelig kritisk om gurubevægelserne, der henviste til de forskelligartede nye religiøse bevægelser, som begyndte at vinde frem i 1970'erne. Blandt andet udtrykte han sin bekymring over at se gurubevægelserne "skove i den potentielt revolutionære del af middelklassen"⁴⁹ som han udtrykte det. I forbindelse med udgivelsen af sin succesombruste historiske roman "Rejsen til Messias" (1974) bekendtgjorde Reich, at han havde skrevet romanen med tanke på at advare mod den tiltagende fascination af guruer.⁵⁰ Reich tog altså afstand fra den form for åndelighed, som i hans forståelse afskar sig fra at engagere sig i virkeligheden. Og at det lå ham alvorligt på sinde, understreges ikke mindst af, at dette synspunkt angiveligt var en vægtig grund til, at han brød venskabet med Ole Grünbaum, som han ellers havde haft et fællesskab med omkring udforskningen af bevidsthedsudvidende stoffer og den heraf følgende fordybelse i metafysik og åndelighed. Det skal dog siges, at Reich ikke selv har skrevet om dette brud. Den eneste kilde til forståelsen af, hvad bruddet handlede om, er Ole Grünbaum selv. I sine erindringer "Bar røv i tresserne" (2006) fortæller Grünbaum om Reichs reaktion på, at han havde besluttet sig for at flytte i ashram

og på denne måde at tilslutte sig bevægelsen "The Divine Light Mission". Ordet guru betyder lærer og betegner den, der tager én fra mørket ind i lyset. Ebbe Kløvedal Reich skulle ifølge Ole Grünbaum have sagt: "Det kan godt være, du har fundet lyset. Men jeg er solidarisk med dem, der er i mørket. Jeg vil være den sidste, der går ind i lyset."⁵¹ Med andre ord tyder det på, at årsagen til bruddet skulle søges i deres forskellige opfattelser af hvor og for hvem, der skulle kæmpes. Var det i lyset eller i mørket? Og var det for ens egen indre fordybelses skyld eller var det for de undertrykte grupper i samfundet? Reich bortdømte altså Ole Grünbaums tilknytning til gurubevægelsen ud fra et synspunkt om, at Grünbaum og gurubevægelsen vendte den sociale virkelighed ryggen. Og måske skal Reichs skarpe reaktion og afstandstagen til Ole Grünbaums projekt ses i lyset af, at Ole Grünbaum med sin beslutning om at flytte i ashram, mindede Reich om noget, som han selv havde tumlet med, men som han altså nu søgte at skabe afstand til.

Afslutning

Selvom Ebbe Kløvedal Reich gennem nogle forholdsvis få år i perioden fra slutningen af 1960'erne og frem til omtrent midten af 1970'erne bevægede sig fra en beskæftigelse med og interesse for mystik, metafysik og okkultisme til en bekendelse til kristentro, så synes der at være en form for overordnet konstant i hans åndelige, religiøse engagement. Nemlig at han gennem hele perioden tildelte det politiske, forstået som beskæftigelsen med den ydre sociale kamp i den materielle verden, en form for forrangstilling. Reich var gennem hele perioden optaget af at legitimere sig som politisk i betydningen af én, der tog del i den sociale kamp. Den mest afgørende forskel skal nok søges i, at han i den tidlige periode omkring 1969/70 og et års tid frem efter alt at dømme havde den oplevelse, at han fordybede sig så intenst i det religiøse og i sin egen sjælelige tilstand, at han retrospektivt så det som en bevægelse bort fra det politiske.

Det er således karakteristisk, at Ebbe Kløvedal Reich ikke udfoldede en argumentation for, at hans beskæftigelse med sit eget indre var en bestræbelse på at nå 'en indre revolution' i betydningen af en form for indre frigørelse eller selvudvikling, hvilket ellers var et udpræget træk ved flere af periodens åndelige, religiøse strømninger og bevægelser. Det tætteste Reich egentlig kom på spørgsmålet om en sammenkobling af 'en indre revolution' med 'en ydre' var i portrættet af Grundtvig. Men her var det igen karakteristisk, at det politiske forstået som forandringer i den ydre, sociale virkelighed blev tildelt forrang. Reich søgte at tilføre den traditionelle politik og det traditionelle politiske blik på samfundet en form for åndelighed, ligesom han ønskede at bevæge det religiøse felt bort fra det sekteriske og verdensfjerne ind i det politiske felt. Reich kritiserede samfundet, men også marxismen for at være for åndløse. Og i den forstand, kan man i forhold til Ebbe Kløvedal Reichs liv og værk i perioden fra slutningen af 1960'erne og frem til omtrent midten af 1970'erne tale om en form for åndeligt '1968'.

Noter

1. Ebbe Kløvedal Reich, *Svaneøglen*, Kbh. 1978, s. 57.
2. Ole Vind, *Superlove*, 15. september, 1969.
3. Henrik Jensen, Forandringens vinde, *Europa 1800-2000*, red. af Lennart Berntson, Gudmundur Halfdanarson og Henrik Jensen, Kbh. 2003.
4. For historiografien om det danske '1968', se Anette Warring, Around 1968 – Danish Historiography, *Scandinavian Journal of History*, dec. 2008, vol. 33, Issue 4, s. 353-365.
5. Se Laura P. Skardhamar, 'Real Revolution' in Kana Commune, *Scandinavian Journal of History*, dec. 2008, vol. 33, Issue 4, s. 441-461.
6. Se f.eks. Paul Hammerich, *Opgang og nedtur. En danmarkskronike 1945-72*, Kbh. 1981 og Niels Martinov, *Ungdomsoprøret i Danmark*, Kbh. 2000.
7. Bente Hansen, *Gud og hvermand – en bog om tro og politik*, Gylling, 2008.
8. Ole Nydahl *Når jernfuglen flyver*. Gylling, 1983. Ole Grünbaum, *Bar røv i 60'erne*, Kbh. 2005.
9. Se f.eks. Mikael Rothstein, *Er Messias en vandmand? En bog om nye religioner og New Age*. Viborg, 1993. Olav Hammer, *På jagt efter helheden*, Kbh. 1997. Karen Marie Bovbjerg, *Følsomhedens etik. Tilpasning af personligheden i New Age og moderne management*, Beder, 2001.
9. Rothstein, 1993, op.cit., s. 112.
10. Georg Metz og Henrik Jensen, *Når vi taler om 68*, Kbh. 2008, s. 31.
11. Se f.eks. Thomas Ekman Jørgensen og Steven L.B. Jensen, *Studenteroprøret i Danmark 1968*, Upubliceret speciale ved Københavns Universitet, 1999, der skelner mellem studenteroprør og ungdomsoprør. Konsekvensen af denne skelnen er, at der ikke levnes mulighed for at få øje på eventuelle gråzoner mellem henholdsvis det politiske og det livsstilsradikale/flippede. I stedet cementeres denne dikotomi.
12. Kristian Hvidt, Det Radikale Venstre og brudfladerne i dansk politik, *B radikalt 1905-2005*, red. af Sune Pedersen og Bo Lidegaard, Kbh. 2005, s. 9-182.
13. Thomas Ekman Jørgensen, Vejen væk fra Moskva, *Opbrud i 1960'erne*, Den Jyske Historiker, Juli 2003.
14. Ebbe Reich, *Politisk Revy*, nr. 84, 1/9 1967.
15. Ole Vind, Til kamp mod dødbideriet. Om Ebbe Kløvedal Reich og højskolen, *Kampen mod svampen. Facetter af Ebbe Kløvedal Reich*, Viborg, 2006, s. 117, og Gunhild Nissen, *Udfordringer til Højskolen. Danske folkehøjskoler 1844-1994*, Odense, 1994.
16. *Mak*, november 1969. Her citeret fra Ebbe Reich, *Svampens tid. Af en uerfarens kronikørs optegnelser*, Kbh., 1969, s. 194.
17. *Information* 2/2 1970.
18. Se f.eks. Hans Scherfig, Om varsler og spådomme, 1970, *Hans Scherfig – Essays i udvalg*, red. af Jens Kr. Andersen og Leif Emerek, Kbh. 1975.
19. Ole Grünbaum, *Guru Maharaj: Vejen til fred og frihed*, Kbh. 1974.
20. Se note 7.
21. *Mak*, nov. 1969. Her citeret fra Ebbe Reich, 1969, op.cit. s. 194.
22. *Information* 30/1 1970.
23. *Mak*, nov. 1969. Her citeret fra Ebbe Reich, 1969, op.cit. s. 195.
24. *Information* 30/1 1970.
25. *Information* 27/1 1970.
26. *Information* 30/1 1970.
27. Ebbe Kløvedal Reich, *Frederik*, Kbh. 1972, s. 10.
28. Ebbe Kløvedal Reich, 1972, op.cit. s. 9.
29. Her citeret fra Ebbe Kløvedal Reich, 1972, op.cit. s. 9.
30. Ebbe Kløvedal Reich, 1972, op.cit. s. 9.
31. Viggo Mortensen, *Teologi og kritik. Aspekter på halvfjerdsernes danske teologi*. Kbh. 1983, og Jørgen I. Jensen, Sære kirkehistorier, *Kampen mod svampen*.

Facetter af Ebbe Kløvedal Reich, Viborg, 2006, s. 319f.

32. F.eks. Johannes H. Christensen, som skrev om Ebbe Kløvedal Reichs forfatterskab i såvel *Højskolebladet* og i tidsskriftet *Kritik* i 1970'erne.

33. Ebbe Kløvedal Reich, 1972, op.cit. s. 12.

34. For en uddybning af periodens venstreorientering blandt præster vurderet ud fra et selvoplevet perspektiv, se Margrethe Auken, *På cykel gennem seks årtier*, Kbh. 2008.

35. Peter Duelund, *På vej mod det ny samfund*, Kbh. 1971, s. 63.

36. Ebbe Kløvedal Reich, 1972, op.cit. s. 9.

37. Det var Ole Hyltoft i *Aktuelt* 24/3 1972, Johannes Sløk i *Aarhus Stiftstidende* 24/3 1972 og Jørgen Bondesen, *Vindrosen* nr. 2, 1972.

38. Jes Fabricius Møller, *Grundtvigianisme i det 20. århundrede*, Kbh. 2005.

39. Ejvind Larsen, Så blev han udsat for "Ejvind Mangeord" – interview med Ejvind Larsen, *Kampen mod svampen. Facetter af Ebbe Kløvedal Reich*, Viborg, 2006, s. 188-2002 og interview med Ebbe Kløvedal Reich optrykt i et danskspeciale se Michael Fangel Jensen, *Historien som forrådsammer. Studier i den historiske romans teori og Ebbe Kløvedal Reichs forfatterskab*, upubliceret speciale ved Nordisk Filologi, Kbh. Universitet, 2002, s. 104.

40. Begrebet den seksuelle frigørelsesdiskurs er inspireret af Sarah Højgaard Cawood og Anette Dina Sørensen, Pornosens legalisering. Seksualitetens befrielse og kvindens seksuelle frigørelse?, 1968 – *den-gang og nu*, red. af Morten Bendix Andersen og Niklas Olsen, Kbh. 2004, s. 211-235.

41. *Information* 24/3 1972.

42. Arthur Marwick, *The sixties: Cultural revolution in Britain, France, Italy and the United States, c.1958-c.1974*, Oxford, 1998.

43. Ebbe Kløvedal Reich, *Svampen og korset*, Kbh. 1973, s. 110.

44. *Information* januar 1974, her citeret fra Ebbe Kløvedal Reich, *Du danske svamp. Afsluttende optegnelser til en tiårs krønike*, Kbh., 1974, s. 141-142.

45. *Information* januar 1974, her citeret fra Ebbe Kløvedal Reich, *Du danske svamp. Afsluttende optegnelser til en tiårs krønike*, Kbh., 1974, s. 137.

46. *Information* januar 1974, her citeret fra Ebbe Kløvedal Reich, *Du danske svamp. Afsluttende optegnelser til en tiårs krønike*, Kbh., 1974, s. 141.

47. *Information* januar 1974, her citeret fra Ebbe Kløvedal Reich, *Du danske svamp. Afsluttende optegnelser til en tiårs krønike*, Kbh., 1974, s. 142.

48. Niels Brunse, Politikeren, der blev en rigtig digter. Om Ebbe Kløvedal Reichs forfatterskab, *Linjer i nordisk prosa 1965-75*, red. af Peter Madsen. Lund, 1977, s. 233.

49. *Information*, januar 1974, her citeret fra Ebbe Kløvedal Reich, *Du danske svamp. Afsluttende optegnelser til en tiårs krønike*, Kbh., 1974, s. 137.

50. *Gyldendals Bogklub – Medlemsblad*, nr. 99, december 1974.

51. Ole Grünbaum, *Bar røv i 60'erne*, 2006, s. 243.

Abstract

Anne Stadager: *The 'spiritual' 1968 – and the relationship between 'the inner/internal revolution of the self' and 'the outer/external' revolution*. *Arbejderhistorie* 3/2010, pp. 16-33.

At the end of the 1960s and up through the 1970s various groups were to be found which were connected in some way to the Danish youth rebellion, and its consequent intellectual or spiritual blossoming. Taking as a point of departure the analysis of an actual rebel, specifically Ebbe Kløvedal Reich (1940-2005), the article examines and discusses how a mystical, religious reflection on life could be connected with ideas about changing society, and why it is meaningful to speak of a spiritual '1968'. The article argues that the question of spirituality should also be taken into account in the conflict among the rebels concerning the overall interpretation of the goal and meaning of the revolt, the analytical relationship between respectively 'the inner' and 'outer revolution'. Although Ebbe Kløvedal Reich can be seen as 'a one-off' in many respects, it is emphasized in the article that his particular position throws light on other positions in the rebellion with respect to the spiritual '1968', that stretches from an understanding of the spiritual/psychic as escapism and self-absorption to a recognition of the spiritual or mental dimension as a major element in the struggle of the individual for self-liberation.

Anne Stadager, cand. mag.
Ph.d. studerende ved historie, Institut for Kultur og Identitet, RUC.
Lektor ved Avedøre Gymnasium & HF
annestadager@gmail.com